

Пивоваров Сергій Володимирович

доктор історичних наук, професор,
заступник Генерального директора з наукової роботи
Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

Ільків Микола Володимирович

кандидат історичних наук,
асистент

Калініченко Віталій Андрійович

кандидат історичних наук
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

**НОВІ ЗНАХІДКИ З ДАВНЬОРУСЬКОГО ГОРОДИЩА
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст. В ЧОРНІВЦІ
(роботи 2017 р.)**

На території Буковини (Чернівецька обл. України) виявлено понад 270 пам'яток, що належать до XII – першої половини XIII ст. [15, 72-73]. Серед них одним із найбільш досліджених є Чорнівське городище, що належить до категорії феодальних замків.

Пам'ятка була виявлена відомим українським археологом із світовим ім'ям Б. О. Тимощуком. На городищі ним у 1977–1978 рр. були проведені розвідкові роботи, встановлено стратиграфію і знайдений типовий давньоруський матеріал [1, 152; 23, 105-113; 24, 225-227]. У 1982 р. невеликі розкопки там само проводив М. А. Філіпчук [25]. Протягом 1985–1986 рр. роботи на пам'ятці були поновлені археологічними експедиціями ЧНУ під керівництвом Л. П. Михайлини. У результаті розкопок було з'ясовано планування житлово-оборонних клітей, розкопано рештки кам'яного фундаменту дерев'яної споруди та вивчено декілька поховань, розташованих біля неї [6, 66-67; 7, 44-45]. Із 1989 по 1994 рр. на пам'ятці проводилися розкопки під керівництвом І. П. Возного, “в результаті чого територія замку була досліджена повністю” і констатовано, що городище є “єдиною пам'яткою домонгольського періоду, розкритою повністю, і найбільш об'ємно представляє життя феодальної садиби” [2, 8].

Автор розкопок також стверджував, що в другій половині XII – першій половині XIII ст. на городищі (площа майданчика городища становить 2000 м²) функціонувало 32 оборонні кліті-зруби, 18 житлово-господарських зрубів, двоповерхове житло феодала на кам'яному фундаменті, землянка і оборонна вежа [2, 12, рис. 4]. Інформація про “повністю розкопану” пам'ятку була схвально зустрінута фахівцями, науковцями та краєзнавцями, і віднайдені матеріали увійшли до багатьох узагальнюючих статей та монографій. З того часу Чорнівське городище більш не викликало зацікавленості у науковців, адже його сприймали вже дослідженим об'єктом, де не могло бути жодних цікавих знахідок.

Сумніви щодо тверджень автора розкопок пам'ятки І. П. Возного про її цілковиту дослідженість з'явилися 1999 р., коли під час лабораторних занять зі студентами-першокурсниками історичного факультету ЧНУ було оглянуто поверхню городища. Обстеження і шурфування показали, що значна кількість оборонних клітей розкопана лише частково. Зі стінок незасипаних розкопів під валами проглядалися великі фрагменти кераміки. Коли їх розчистили, то там знайшли скляні браслети, залізний ніж, наконечники стріл та двоциліндровий замок. Подальші зачистки пам'ятки на предмет наявності культурного шару показали, що городище розкопано квадратно-гніздовим способом, проміжки між клітями засипані відвалами, а під ними розташовувалися недоторкані шари, окремі з яких площею до 6–8 м². Нерозкопаними залишилися й великі частини клітей площею до 6 м² навколо дерев. У багатьох місцях оборонні кліті взагалі не розкопували до зовнішніх стін. Стало очевидним, що культурні нашарування з пам'ятки І. П. Возним не розкопані повністю, а наявний план розташування клітей та інтерпретація багатьох споруд не відповідають дійсності.

З огляду на те, що Чорнівське давньоруське городище є унікальною для регіону пам'яткою, з великою кількістю предметів матеріальної та духовної культури населення Буковини першої половини XIII ст., було вирішено продовжувати його вивчення, фактично докопування, під час лабораторних занять з археології

студентами історичного факультету ЧНУ. Відтоді городище стало своєрідним археологічним “майданчиком” для ознайомлення студентів-першокурсників із методикою здійснення розкопок, пошуку артефактів, їх попередньою камеральною обробкою, фотофіксацією археологічних об’єктів тощо. З’ясувалося, що значна кількість предметів матеріальної культури при розкопках 1989–1994 рр. була викинута у відвали. Тому здійснювалося просіювання ґрунту та його сканування металодетектором. “Дорозкопки”, або роботи щодо збирання артефактів розпочалися 1999 р. й тривають дотепер.

Під час цих робіт суттєво поточнено планування пам’ятки, з’ясовано функціональну приналежність окремих споруд, визначено їх хронологію та датування, виявлено понад півтори тисячі індивідуальних знахідок (серед них 2 скарби землеробських знарядь праці та 3 тезаврації ювелірних прикрас), 2 тисячі фрагментів давньоруського посуду, уламків візантійських корчаг, полив’яного привізного посуду тощо. Результати досліджень городища протягом 1999–2016 рр. опубліковані у низці статей [5, 20-35; 9, 154-159; 8, 217-230; 10, 243-255; 11, 133-141; 12, 351-353; 13, 43-49; 14, 247-257; 15, 184-187; 16, 379-380; 17, 30-33; 18, 39-55; 19, 7-12; 20, 367-373; 21, 7-35; 22, 148-153]. Знайдений матеріал настільки значимий, що потребує спеціального узагальнення. Тому розпочата робота з підготовки спеціального монографічного дослідження, де будуть опубліковані нові знахідки з Чорнівського городища.

Публікація матеріалів про щорічні знахідки з Чорнівського городища стала вже своєрідною традицією. І хоч з кожним роком кількість віднайдених там предметів зменшується, археологічні знахідки ще трапляються. Не став виключенням й 2017 р., коли просіювали відвали та зачищали майданчик, де свого часу були виявлені кам’яні фундаменти від церкви XIV–XV ст.

Під час робіт було виявлено археологічний матеріал, що доповнює вже відомий і дещо поточнює дані щодо життя і побуту мешканців феодального замку. Так, керамічні знахідки (250 уламків) з пам’ятки представлені фрагментами вінець, стінок і

Іл. 1. Фрагменти гончарних посудин та глиняні грузила від рибальських сіток

денець гончарного посуду першої половини XIII ст. (іл. 1). Серед них варте уваги денце горщика з клеймом у вигляді овалу з перехрещеними лініями. З глини вироблені також цілі й фрагментоване грузила від рибальської сіті.

Предмети, пов’язані з озброєнням, представлені численними залізними наконечниками втульчастих і черешкових стріл (11 екземплярів) (іл. 2), гаком від колчана, обоймою для кріплення піхов шаблі, підпружною пряжкою. Деякі наконечників стріл зазнали деформації після пострілу і відносяться до озброєння нападників на городище.

Інші категорії знахідок на городищі складають численну групу предметів побуту, головним чином, ножі різних розмірів (4 екземпляри) (іл. 3), фрагменти стінок і вінчиків бронзових котлів (36 уламків), деталі навісних двоциліндрових замків (3 фрагменти) і ключ від такого замка від дверей, залізні кільця та цвяхи.

На городищі знову виявлено чимало давньоруських прикрас. Це сплавлені частини срібних кілець-змійок із завитком на кінцях (2 екземпляри), один майже цілий і 3 уламки скляних

Іл. 2. Наконечники стріл із городища

Іл. 3. Залізні ножі з пам'ятки

браслетів, деформована металева намистина мінського типу, уламки скроневого кільця київського типу, мідний гудзик-бубонець, свинцевий гудзик від хутряного одягу (?), бронзова поясна пряжка з фігурною рамкою, поясна накладка у вигляді трьох з'єднаних розеток, бронзове кільце-пряжка (іл. 4).

Іл. 4. Прикраси, хрест-тіленьник і лунниця з городища

Дуже цінними виявилися знахідки 2017 р., пов'язані з християнством та язичництвом. Це 2 металевих (один деформований) хрести-тіленьники, навершя (шарнірна петля) кріплення хреста-релікварія (енколпіона) та мініатюрна лунниця. Знахідка останньої викликає значний інтерес, адже лунниця такого типу трапилася вперше на городищі.

Лунниця, що виготовлена зі сплаву білого кольору (білон?), належить до типу мініатюрних вузькорогих. Вона має діаметр

1,5 см, її лицевий бік прикрашений трьома рядами псевдозерні. Подібні лунниці інколи трапляються на території міст Давньої Русі.

Варті уваги дві книжкові застібки, що свідчать про грамотність мешканців городища. В цілому на пам'ятці за всі роки досліджень виявлено 6 таких застібок та 3 накладки на палітурки. Це є свідченням того, що тут користувалися як мінімум трьома книгами, найвірогідніше, богослужебного спрямування.

Нові знахідки з Чорнівського городища дозволяють збагатити наші знання стосовно матеріальної культури його мешканців і сприяють більш повній реконструкції минулого Буковини в давньоруський час.

Примітки

1. *Винокур І. С., Гуцал А. Ф., Пеняк С. І., Тимошук Б. О., Якубовський В. І.* Довідник з археології України (Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська обл.). – К. : Наукова думка, 1984.
2. *Возний І. П.* Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. – Чернівці : Рута, 1998.
3. *Довженко В. Й.* Землеробство Древньої Русі до середини XIII ст. – К. : Наукова думка, 1961.
4. *Древняя Русь. Город, замок, село.* – М. : Наука, 1985.
5. *Гльків М., Калініченко В., Пивоваров С.* Нумізматичні знахідки XIII ст. з Чорнівського городища // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології. – Вижниця : Черемош, 2015. – Т. 1 (39). – С. 20-35.
6. *Михайлина Л. П., Возний І. П., Пивоваров С. В.* Дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини експедицією Чернівецького держуніверситету // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк : Надстир'я, 1991. – С. 66-67.
7. *Пивоваров С. В., Возний І. П.* Охоронні розкопки феодального приватновласницького замку XII – першої половини XIII ст. в с. Чорнівка // Екологія культури: історія, традиції, сучасність. – Львів, 1990. – С. 44-45.
8. *Пивоваров С.* Візантійська монета з Чорнівського городища // ПССІАЕ. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – Т. 3. – С. 154-159.

9. *Його ж.* Нові знахідки культових предметів на давньоруських пам'ятках Буковини // ПССІАЕ. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – Т. 3. – С. 217-230.

10. *Його ж.* Археологічне дослідження Чорнівського городища в 1999–2000 рр. // ПССІАЕ. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – Т. 1. – С. 243-255.

11. *Його ж.* Нові знахідки предметів озброєння та спорядження вершника і верхового коня з Чорнівського городища (перша половина XIII ст.) // ПССІАЕ. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – Т. 2. – С. 133-141.

12. *Його ж.* Нові археологічні дослідження Чорнівського городища // Матеріали IV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 125-річчю заснування ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 351-353.

13. *Його ж.* Нумізматичні матеріали XV ст. з Чорнівського городища // Буковинський журнал. – 2002. – Ч. 3-4. – С. 43-49.

14. *Його ж.* Предмети з християнською та язичницькою символікою у давньоруських старожитностях Буковини (нові знахідки) // ЗНТШ. – Т. ССXLIV. Праці Археологічної комісії. – Львів, 2002. – С. 247-257.

15. *Його ж.* Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 299 с.

16. *Пивоваров С. В., Гльків М. В.* Розвідки Чернівецької філії ОАСУ // АДУ-2012. – К. : Луцьк, 2013. – С. 379-380.

17. *Пивоваров С. В., Гльків М. В., Калініченко В. А.* Нові знахідки християнської металопластики з Чорнівського городища першої половини XIII ст. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. На пошану київського митрополита Євгенія (Болховітінова). Матеріали Тринадцятої Міжнародної наукової конференції (27–29 травня 2015 р.). – К., 2015. – С. 30-33.

18. *Пивоваров С. В., Калініченко В. А.* Навершя руків'я меча з Чорнівського городища першої половини XIII ст. // ПССІАЕ. – Чернівці : Букрек, 2014. – Т. 1 (37). – С. 39-55.

19. *Їх же.* Територіальна ідентифікація наконечників стріл з Чорнівського городища (до постановки проблеми) // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Історія. – Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2014. – Вип. 684-685. – С. 7-12.

20. *Їх же.* Нові знахідки елементів клинкової зброї з Чорнівського городища // Галич і Галицька земля: досвід і проблеми збереження історико-архітектурної спадщини середньовічних міст в Україні та Європі.

Матеріали міжнародної наукової конференції. Галич, 27–28 жовтня 2016 р. – Галич : інформ.-видав. відділ Національного заповідника “Давній Галич”, 2016. – С. 367-373.

21. *Пивоваров С., Калініченко В., Ільків М.* Дослідження Чорнівського городища першої половини XIII ст. у 2012–2015 рр. // ПССІАЕ. – Чернівці : Букрек, 2015. – Т. 2 (40). – С. 7-35.

22. *Їх же.* Предмети озброєння з Чорнівського городища першої половини XIII ст. (дослідження 2015–2016 рр.) // Могілянські читання 2016. Музейництво і пам’яткоохоронна справа України: традиції та виклики сьогодення. Зб. наук. праць. – Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник ; Видавництво “Фенікс”, 2017. – С. 148-153.

23. *Тимощук Б. О.* Давньоруська Буковина. – К. : Наукова думка, 1982.

24. *Тимощук Б. А.* Восточные славяне: от общины к городам. – М. : Изд-во МГУ, 1995.

25. *Філіпчук М. А.* Замок біля Чорнівки // Молодий Буковинець. – 1983. – 27 лютого.